

Az emlékezet útvesztői

Két írás az erdélyi Székelyzsomborról

Egy zsombori képeslap

Láttam egy képeslapot Székelyzsomborról. Valamikor a századelőn készülhetett. Nem ismered? – kérdi egy kollégám, akivel évek óta együtt táboroztatunk a kis Brassó megyei faluban. – Egy nagy házat ábrázol a falu közepén, bolt és kocsmá volt benne, a falon a tulajdonos neve. Valami németes név... de nem emlékszem, mi.

Gondolkodóba esem. Vajon mi történhetett ezzel a családdal? Itt élnek még a leszármazottaik Székelyzsomboron? Németes hangzású név... A boltos, a szatócs feladatait a falvakban gyakran egy-egy zsidó család látta el. Éltek-élnek vajon zsidók Zsomboron? Mi történhetett velük a második világháborúban? A holokauszt idején? Az államosítás éveiben később?

Mivel Zsomboron nem jutok internethez, nem tudom magam megnézni a lapot; kénytelen vagyok ódon, divatjamúlt módszerekhez folyamodni: megkérdezem a falut. Épp kapóra jön az idős Balázs Mócsi bácsi és Anna néni, akik a táborunkkal szemben laknak, és kint üldögélnek a szász építésű, masszív házfal előtti padocsán.

A bolt tulajdonosa? Igen, szemben lehetett az a Mari boltjával. De hát mi még nem éltünk akkor – mondja szégyenlősen Anna néni. Ő 1940-ben, Mócsi bácsi 1936-ban született. Amint azonban rákérdezek, hogy a szülei nem beszéltek-e egy zsidó családról a faluban, rögtön felismerés gyúl a szemükben.

Hát persze, „a zsidó”! Édesanyámék mindig így emlegették: a zsidónál így, a zsidónál úgy, ezt lehet kapni, azt lehet kapni. Főleg Mócsi bácsinak vannak emlékei, őt már nagyobbacska gyerekként sokszor leszalajtották a boltba. De a nevükre nem emlékeznek. Egyre lelkesebben idézik fel a régmúltat, két másik szomszéd is bekapcsolódik: igen, csak ez a zsidó család élt itt... Nem, volt még egy másik is, de azok csak menekültek voltak, persze, meg egy örvény menekült is volt. Anna néninek az is eszébe jut, hogy a családnak Olthévízen volt rokonsága, Mócsi bácsi szerint azé az ágé volt az olthévízi szeszgyár. Tartották is a kapcsolatot a rokonsággal, nagy ünnepekkor átjártak hozzájuk. Valami különös csinálatk a libával, nevetgélnek. Rövid faggatózás után kiderül, hogy a különös azt jelenti, hogy a liba belébe töltötték a kolbászt.

Mi történt velük a háború idején, kérdezem. Anna néni elkomorodik: az egész családot elhurcolták, sose tértek vissza. Mócsi bácsi még azt is elmeséli, hogy a második bécsi döntés (amit a falu magyar lakói természetesen örömmel fogadtak) igen furán bánt el Zsomborral, mert a nyugati részen levő ro-

mán utca Romániánál maradt, egy sorompó jelezte a határt; a faluhoz tartozó földek viszont össze-vissza kerültek el a falu körül, így aztán a románoknak és a magyaroknak is kellett útlevél, ha szántani akartak a saját földjükön. Mócsi bácsi lelkesen meséli, hogy ő akkor (1940-ben) még Oklándon élt (két faluval arrébb), és még ma is emlékszik a magyarok bevonulására: elől a biciklis hadosztály, utána a motoros egységek haladtak.

Elköszönök Anna néniéktől, de továbbra is erősen foglalkoztat a család története. Ha tényleg a holokauszt áldozatai voltak, vajon állított nekik emléket valaki? Vagy elvesztek a felejtés ködében? Tényleg senki nem tért vissza a családból?

Következő utam a temetőbe vezet. Bár tudom, hogy ez egy evangélikus temető (a falu lakosságának többsége lutheránus), végül is nem lehet kizárni, hogy a család esetleg kikeresztelkedett. Két, szintén lelkessé vált kollégámmal bejárjuk a kis sírkeretet, bár nem is tudjuk igazán, mit keressünk, mivel a család neve még mindig homályban maradt. Nem találunk semmit, még németes nevet se nagyon, perze sok síron eleve olvashatatlan a felirat.

Felkeresem Lajos atyát, Kunos Lajost, az evangélikus lelkészt, aki ugyan fiatal, és nem Székelyzsomborról származik, de sokat tud a falu történetéről, van nyilvántartása a temetőről. Nem is csalódom benne, bár a történet kicsit más irányt vesz, mint eddig. Egyrészt megtudom, hogy a falunak összesen öt temetője van: az evangélikus mellett még van római katolikus, ortodox, unitárius és szombatis-ta... szóval lenne még hol kutakodni. Szerencsémre azonban Lajos atya pontosan tudja, melyik ez a ház: tényleg szemben van a Mari boltjával, nagy rózsaszín, tornácos ház, és most Ibike néni, Pap Ibolya lakik benne a férjével. A lelkész még azt is tudja, hogy Ibike néni apukája vette meg a házat a bolttal és a kocsmával együtt a zsidótól, akinek a nevére ő sem emlékszik. Várjunk csak...! Akkor viszont a családnak legalább egy tagja vissza kellett, hogy térjen a faluba. Lajos atya biztat, hogy keressem fel nyugodtan Ibike nénit, ő valószínűleg tudja a részleteket.

Másnap megtalálom Ibike néniéket, vagy ahogyan Zsomborban mondják, megkapom. Nagyon lelkes, és nemcsak kiváló emlékezőtehetsége van, de annak idején őt is érdekelte házának története, így feljegyzéseket készített, dokumentumokat gyűjtött. Elmeséli, hogy édesapja valójában nem a zsidótól vette meg a házat, hanem attól a cigánytól, aki a zsidótól megvette. Egy nagyon rövid ideig édesapja is

működtette a boltot és a kocsmát, de aztán a '40-es évek végén államosították.

És akkor hirtelen előkerül a képeslap. Ugyanaz, amit a kollégám az internetes archívumban láthatott. Fekete-fehér, de a ma már halvány rózsaszín ház egyértelműen beazonosítható. Ugyanígy felismerhető a két ajtó, ami ma is megvan, bár funkció nélkül: az egyik a kocsmá, a másik a vegyesbolt bejárata volt. A bolt előtt emberek állnak, beszélgetnek. S jól látható a házfalon a felirat, egyben a képeslap aláírása is: Mózes Sámuel Vegyes Kereskedése. Ez semmiképp sem németes hangzású név, elég egyértelmű a tulajdonos származása, mondom később mosolyogva a kollégámnak, aki vonogatja a vállát, jól van, nem mostanában láttam azt a képet.

Ibike néni további érdekességeket mutat: a képeslapról jól kivehető, hogy Rigó István küldte Rigó Györgynek 1918. február 6-án (Rigóék tősgyökeres zombori család). Szinte beleszédülök a történelembe, ezt két esztendő híján 100 éve adták fel! Egy másik képeslap is előkerül, a falut ábrázolja messziről. Jé, a zombori parasztvár körül még nem voltak fenyők, pedig most sűrű fenyves veszi körbe! Egy harmadik lapon ünneplő tömeg özönlik, épp a bolt előtt haladnak el. Az „özönlik” tényleg a helyes kifejezés rá, ráadásul megtudom, hogy a világháború előtt Zsombornak még 5000 (!) lakosa volt (most körülbelül 400). Az utolsó képeslap, szintén 1918-ból, a ház egy melléképületét ábrázolja, mellette valószínűleg Ibike néni reszketeg írásával szerepel: „itt a zsidó szolgálai laktak, a mostani kert helyén volt.” A háttérben ezen is látszik a vár az akkor még kopasz dombon, az erkélyről fehér ruhás leányok néznek ránk.

Ibike néni hamiskásan mosolyog, és előrukkol a farbával: saját feljegyzéseivel, amiben megpróbálta összeszedni, mi történt a zsidó család tagjaival. Eszerint a tulajdonos neve Konfer Mózes Sámuel – azt gyanítom, a sokszor hallott nevet egyszerűsíthette le az emlékezet, vélhetően a Kornfeld név torzult így. Volt egy fia is, Móric, akinek pedig ikrei szület-

tek, Zsiga és Ernő. A feljegyzések tanúsága szerint Málnásfürdőn találkoztak János bácsival (ez talán a közelmúltban történhetett?), Móric unokatestvére, Károly pedig Amerikába emigrált, hogy mikor, nem tudni. A család egy része, talán Móricék, talán Mózes Sámuel is, Sepszibikszádra menekültek, amikor a zsidókat összeszedték – magyarázatként az szerepel, hogy „1942–43-ban a zsidókat kényszermunkára vitték a magyarok” (valószínűleg munkaszolgálatról van szó).

Mózes Sámuel minden bizonnyal túlélte a vészkorszakot, mert Olthévízen van eltemetve, s talán ő lehetett az, aki a házat eladta a háború után. Testvére, Konfer–Kornfeld Móric azonban nem volt ilyen szerencsés. Arra következtettek, hogy ő Zsomborban maradhatott, és így bekerült egy deportálási transzportba. Az ő sorsa is feljegyzésre került a lap alján: „Konfer Móric, a lába sánta volt, nem tudott gyorsan menni a tömeggel, a zombori határnál összeesett és lelőtték, a sánca beledobták és ott elhantolták.”

Merengünk egy kicsit a múlton: a hajdan virágzó, népes Székelyzsomboron, a Konfer család sorsán, amelynek többsége ugyan időben elmenekült az üldözések elől, de mégis vége szakadt falubeli életüknek, ott kivívott helyüknek. (A sors furcsa ironiája, hogy a háború után az államosítások miatt is elveszítették volna a boltjukat). Ibike néni még körbevezet a házon, megmutatja a hajdani kocsmá befalazott ajtaját, meg a gyönyörű bútorokat, amiket fest. Lefényképezem a képeslapokat és a dokumentumokat, s azon tűnődöm, milyen szövevényes is az emberi sors, milyen érdekes, regényes a hétköznapi emberek élete, és mennyire esetleges az emberi emlékezet. Egyeseket elfelejt, másokat megőriz, s ezzel mintegy továbbélést biztosít a lelkeknek, ahogyan azt az Erdélyben máig létező unitárius egyház is vallja.

Mezei Mónika

A székelyszombori temetőben

A temető a hegyoldalban fekszik, aljához gyalogút vezet, a sírok első négy sorához könnyen oda lehet sétálni, feljebb emelkedni kezd, a legfölső sírokhoz már erősen kapaszkodni kell. Egy kriptá van benne, azt vasrács övezi, és látszik, hogy valaha rózsákat ültettek köré. Egy helyi monda szerint alagút vezet belőle fel a Várba, de ezt már mindenki csak legendának tartja. Ravatalozó nincs, az a szokás, hogy a halottas háznál ravatalozzák fel az elhunytat, ott zajlik a szertartás, majd a falun át viszik ki a koporsót, elől a fúvószenekar, és játszik mindvégig, amíg a temetési menet a sírhoz nem ér. A koporsót négy vagy hat férfi viszi, azok, akik ugyanabba a tizedbe tartoznak. Ez a valaha volt falusi tizedrendszer utolsó tényleges, még meglévő feladata; a többi, a tűzoltás, a legelőőréség már csak emlék. A temetés három nappal a halál bekövetkezte után történik, addig a tisztaszobában fekszik az elhunyt, a tükrök, képek letakarva, csöndben járulnak a nagy ágyhoz a rokonok, szomszédok, ismerősök, falubeliek. A búcsúzókat-búcsúztatókat pálinkával és kaláccsal köszöntik, a háznál és az udvaron sokan jönnek-mennek, mégis csönd van, mert – így mondják – „halott van a háznál”.

A falu evangélikus, a temető a templomkert fölött fekszik a hegyoldalon, huszonzét éve ugyanaz a lelkész búcsúztatja az elmenőket. A temetőt is ő felügyeli, és a templom mindenese, a harangozó gondozza. Lekaszálja a füvet, számontartja a sírokat, segít a tized férfiainak az ásásban, és ha egy sírkő billeg, megtámasztja vagy ledönti. Jól ismer mindenkit, élőket és holtakat, családtagokat, rokonokat, férjeket, gyermekeket, özvegyeket. Vele jártam a temetőt három napon keresztül.

A nevek. A sírköveken sorakoznak a visszatérő családnevek: Szász, Szitás, Mátyás, Rigó, Lőrincz, Jobb, Antall, Fülöp, Páll, Zólya, Péter, Balázs, Bíró, Fúzi. A férfiakat a sírjukon ugyanazzal a névvel írják fel, mint amivel születtek. De hogy melyik Rigó János? Az egyik a dombi Rigó, a másik a mézes Rigó, a harmadik a pálinkás Rigó, a negyedik a hídi Rigó. Vagy Dombi Rigó János, Mézes Rigó János, Pálinkás

Rigó János, Hídi Rigó János. A ragadvány nem szerepel a sírköveken, azt csak emlegetik. Az asszonyok? Van, akit a születési nevével írnak fel a sírkőre, van, aki a férje után kapott nevével. Ha másodszor is férjhez ment, akkor a három név közül valamelyikkel. A -né utótagot nem használják, ha fel van írva a sírra, hogy neje, akkor tudjuk a családi kapcsolatot, ha nem, akkor a nevekből nem derül ki, hogy Zakariás János és Zakariás Éva testvérek vagy házastársak voltak-e. Az apja vagy a férje után kapta-e a nevét? A harangozó meséli a családi kapcsolatokat, már akire ő emlékszik, és ahogyan ő emlékszik.

Sorakoznak az évszámok: 1922 – 1987, 1899 – 1976. Aztán zavarba jövünk: 1912 – . Nincs halálozási dátum, holott már egészen biztosan meghalt az illető. 1943 –. Itt sincs halálozási dátum, és nem tudjuk, mi történt. Él még, és előre felvételte a nevét? Réges-rég meghalt, csak nem egészítették ki a dátumot? Kőfaragó itt nem lakik, hívni kell a harmadik faluból. És ahol csak a név szerepel, születési dátum nélkül? Eleve nem tudták a rokonok az adatokat? Él még a bácsi, csak elkerült messzire, azért nem tudja a harangozó? Vagy meghalt sok éve? Aztán az előrelátás évszámai: 1903 – 19__ . Amikor bevészték az évszámokat, szinte biztosan lehetett tudni, hogy 19-cel fog kezdődni a halálozási évszám is. Azóta rég meghalt az illető. János néhol mondja is az okot: rég elköltöztek a faluból, nem járnak már vissza. Nem született gyermekük, nem volt, aki kiegészítse. Eltemették tisztességesen, de nem volt érdemes a két számért kőfaragót hívni. Mikor is halt meg? – még emlékszem rá, de hogy hányban történt, nem tudom. 1931 – 20__ . Az évszámából tudjuk, hogy a sírkövet már a 21. században állították, vélhetően akkor, amikor a férj meghalt, 2006-ban. És azóta? Lehet, hogy tíz éve halott, de az is, hogy órá köszöntünk rá a boltban reggel. Ha a faluban lakik, János ismeri, ha nem, akkor ő sem tudja.

A halottak. A harangozó sorolja: az egyik sírban többen vannak, mint ahány név szerepel a sírköveken, mert a feleség testvérét is oda temették, csak még nem volt rá idő, hogy a nevét is rávéssék. A másik sírban kevesebben nyugszanak, mert az asszonyt a lánya átvitette a családi sírboltba Marosvásárhelyre. A férfit miért nem? Mert a gyermekek

nem tőle vannak, hanem az első férjtől. A történeteket sem a kőtömb őrzi, hanem a harangozó-sírásó emlékezete. Annak a lánya megbolondult, őt ápolta élete végéig. Neki a gyermekei Németországban élnek, évente egyszer jönnek haza, halottak napján. Ő férjhez ment Újfaluba, hogy miért ide temették, nem tudom. Az ő gyerekei Brassóban élnek, az élete utolsó éveit ő is ott töltötte, csak kérte, hogy itthon temessék el. Ez az asszony 1940-ben szeretett bele a későbbi urába, el is jegyezték egymást, de az eljegyzés után a férfit elvitték katonának, aztán hadifogságba esett, csak 1949-ben házasodtak össze, de megvárták egymást. Ezt a férfit is a világháborúban vitték el katonának, a menyasszonyát férjhez adták időközben, a férfi hazajött, magányosan élt harminc évet, és akkor házasodott össze a fiatalkori menyasszonyával, mikor az eltemette az első urát. Ő volt a téeszelnök. Ő a párttitkár. Neki volt a faluban a legtöbb tehene. Ő volt a molnár harminc éven át.

A fényképek. A sírok egy részén nevek, más részén versek, körülbelül harmadán fényképek. Egy részük már összetöredezett, némelyik megrepedt, zömében azonban megmaradtak, szépen láthatóak az arcok, a tekintetek. Érettségi fényképek – az egyik egy középkorú férfi, a másik egy húsz évesen elhunyt fiatalember sírján. Esküvői páros fénykép, gyönyörű fiatal pár. Műtermi fotográfia, vadászjelennel, szőlőlugassal, tornáccal, festett háttérrel. Amatőr felvétel az udvaron, a ház előtt, a szobában. Katonaportré. Közeli portrék, sok kemény arc, merev tekintet, időtlenné tett pillanatsfelvételek. Kendő az asszonyok fején, kalap a férfiakon. Kipödört bajusz, kihajtott inggallér, fekete öltönykabát. Hosszú barkó és feltupírozott haj a hatvanas évekből. Két fotó egymás mellett, ovális keretben. Két portré, összemontírozva, együtt. Páros portré – milyen is lehetett a két ember közös élete?

Úgy tűnik, az emlékezetnek sem a kőtömb vésett felirata, sem a fényképezés konkrétasága, sem a közvetlen emlékezet személyessége nem biztosabb öre. A három hol kiegészíti egymást, hol megkérdőjelezi, hol elbizonytalanítja. A kőbe vésett igazságot a harangozó János fél mondattal cáfolja. A harangozó bizonytalankodását a felirat eldönti. A két öregem-

ber sírján lévő esküvői fénykép az évszámokat átértelmezi. Ha egy sírban hatan nyugsznak, s csak négyről van fénykép, legfeljebb találgathatunk: nem volt már, aki képet tegyen róluk a sírra? Nem lehetett szépen elhelyezni, és az esztétikai arányérzék felülkerekedett az emlékező gesztuson? Nem találtak képet róluk? Csak a férfiről maradt fenn fénykép, és a leszármazottak nem akartak igazságtalanok lenni?

Az emlékezet útvesztőiről szól ez az írás, arról, hogy mennyire sokféle az emlékezet, mennyi minden marad meg benne, és mégis mennyire pontatlan, bizonytalan, részleges az, amire emlékezünk. Azt gondolnánk, amit egy temetőben a sírokon olvashatunk, az az igazság, hiszen kőbe van vésve, hiszen azt az egy-két alapvető adatot, ami egy ember életének legtagabb keretét alkotja, a születés és a halál évét, a nevét, rokonságát azokkal, akikkel egy sírban nyugszik, könnyű pontosan odaírni és megőrizni. De nem: ezernyi változata van annak, és tévedésekből, szándékos döntésekből és végtelen sok véletlen összjátékából alakul ki, hogy mit őriznek meg a sírkövek. Azt is gondolhatnánk, hogy a közvetlen emlékezetnek, a szájhagyománynak, a falu élő emlékezetének hihetünk inkább, ám ez az emlékezők személyes élményeiből, az általuk hallott történetekből, az emlékezés és felejtés bonyolult összjátékából áll össze. A temető így egyszerre az emlékezés és a felejtés színhelye is. Egyszerre sétálunk olyan sírok között, amelyek halottjait még ismertük, és olyanok között, amelyekhez személyesen nem volt közünk. Egyes halottakról sok történet szól, ezek azonban le is egyszerűsítik azoknak az életét, akikről mesél, hiszen egy élettragédia, egy házasság, egy nagy szerelmi válság, egy katonáskodás vagy hadifogság marad csak fenn egy emberről.

A temető az emlékezés helyszíne, és egyúttal a stilizált és torzított emlékezése, vagyis a felejtése is, és mégis a felejtés ellenében megteremtett hely. Útvesztő, labirintus a múltban és az emlékezetben.

Fenyő D. György

A temetőben készült képeket a székelyszombori ifjúsági tábor résztvevői készítették 2015-ben.

